

שיר על דוד וגִלְיָת בארמית חדשה יהודית ובעברית מן המאה ה-18

לזכרו הברוך של
 ר' נסים אליהו
 כ"ב בניסן תרפ"א – י"ח באלול תשנ"ו

פתיחה

היצירה הספרותית הכתובה בארמית חדשה יהודית צנועה בהיקפה, שכן חכמי ישראל בגלילות כורדיסתאן ובאזרבייג'אן האיראנית הנחילו את המורשת היהודית של בני עדתם בארמית בראש ובראשונה על-פה, וכך נמסרו מדור לדור תרגומים למקרא, נוסחים עממיים לסיפורי המקרא בחרוזים, פיוטים, מעשיות יהודיות בעלות מוסר השכל וכיוצא באלה תחומי ספרות יהודית שרק מקצתה הועלתה על הכתב.¹ זאת ועוד, חלק ניכר מכתבי היד בלהגי הארמית החדשה היהודית לא באו לעולם אלא הודות לפועלם של חוקרים מן המאה העשרים אשר עודדו חכמים דוברי ארמית לשמר את אוצרות תרבותם.²

* במאמר זה נהוגים הקיצורים האלה: א"ח = ארמית חדשה, אחצ"מ = ארמית חדשה צפונית-מזרחית (בכורדיסתאן שממזרח לחידקל ובאזרבייג'אן האיראנית), כ' = כורדית, ליכ"ס = להג הארמית החדשה של יהודי העיר פוי סנג'ק (עיראק), ער' = ערבית. התנועות e, i, o הן תנועות ארוכות (בהברה סגורה ארוכות למחצה). אורך התנועה מסומן רק באשר לתנועות שבהן יש לו ערך פונמי: ā לעומת a ו-ū לעומת u. תנועת ə או u הנכתבת עילית היא תנועת עזר חסרת מעמד פונמי, כבמילה š'pira 'טוב' = /š'pira/. ביצועה זהה ל-ə או u פונמית, שאינה מתועקת עילית. סימן + עילי לפני התיבה מציינ נחציות שחלה על המילה כולה. בליכ"ס בן-זמננו הסימן r מציינ r נוקשת [r] ואילו i מציינ r רוטטת [r].
 1 ראה צבר תשמ"ב, עמ' 58-63, וכן מאלפת עדותו של שזר (תש"י, עמ' 293-294) על מסירת התרגום לארמית חדשה בעל-פה אצל ילידי העיר אוןְמִיָּה שבאיראן.
 2 ביחוד פעל בעניין זה י"י ריבלין, ואף פרסם חלק ממה שאסף בכתבי יד (ראה ריבלין

דומה שכלל ביכרו היהודים דוברי הארמית את לשון הקודש על פני הלשון העממית הדבורה כלשון המתאימה ביותר לכתיבתם, אשר מתגדרת רובה ככולה בתכנים יהודיים מובהקים;³ אלא אם כן נכתבו הדברים לשם קריאה ודרשה בציבור או כדי שייכנו אותם אף תלמידים שאינם בקיאים די הצורך בעברית, ואזי בלהג הארמי המקומי הם נכתבו.⁴

כתבי היד בארמית החדשה ובעברית שמקורם ביהודי כורדיסטאן ואזורבייג'אן האיראנית יקרי המציאות הם, ונודעת להם – ובייחוד לקדומים שבהם, מן המאות ה־16 עד ה־18 – חשיבות רבה כמקורות למורשה הלשונית, הספרותית והדתית של פזורה יהודית זו, שאין לנו אלא ידיעות מעטות על אודותיה טרם המאה ה־19. מצד הלשון גדולה במיוחד חשיבותם של כתבי היד בארמית החדשה היהודית, וזאת בשל תרומתם להכרת השכבה הלשונית שממנה צמחה הארמית בת זמננו. כולם, אף המאוחרים ביותר שבהם, משמרים קווי לשון קדומים ביחס לארמית הדבורה, ומופיעות בהם חוליות המקשרות את המצוי בלהגים המדוברים כיום לרבדים הארמיים הקלסיים ומעמידות את השתלשלותן של צורות וגזרונן של מילים על בסיס מוצק. כך, למשל, מתבאר גזרונה של הצורה *ṣurwa* 'גדול', המיוחדת לארמית החדשה היהודית, על פי הצורה הנכתבת רווא (וגם רוא) במדרשים מן העיר גִּיְרָוּא (כיום כפר תָּרָב בכורדיסטאן העיראקית) שהועתקו במאה ה־17 ממקורות קדומים יותר.⁵ לאור הצורה רווא אין לגזור את הצורה המודרנית *ṣurwa* במישרין משם התואר הארמי הקלסי רְבָא, אלא ברי שהולדתה בגזירה לאחור מצורת הריבוי של שם תואר זה המתועדת בארמית הבבלית כ־רְבָרְבִי ובסורית כ־רְוּרְבָא,⁶ והרי כבר בסורית נגזרה מן הריבוי צורת היחיד (הנדירה) רְוּרְבָא. אם כן, השחזור הראוי לצורה *ṣurwa* הוא **rawrwa < *rorwa < *rurwa*,⁷ ומכאן

תר"ץ, תשי"ח, תשי"ט; וקדם לו א"צ אידלזון, שפרסם ב"השלח" את אחד הסיפורים שכתב עבורו חכם מאזורבייג'אן האיראנית (ראה אידלזון תרע"ג–תרע"ד; הופקנס 1989, עמ' 252–253).

3 לעניין ספרותם בעברית ומעט בארמית של המקורות ראה בניהו תשכ"ה, עמ' מו–קכה; בן־יעקב תשמ"א, עמ' 153–212, ונספחים, עמ' 49; בן־צבי תשי"א; הנ"ל תשכ"ד, עמ' נ–נד, עד–עו, עט–פד; יונה תשס"ג, א, עמ' 339–344; מאן 1931–1935, א, עמ' 477–549; צבר תשמ"ב, עמ' 64–67.

4 ראה צבר תשכ"ו, עמ' שמ–שמא; הנ"ל 1982, עמ' xxxii; הנ"ל תשמ"ה, עמ' 13.

5 ראה צבר 1976, עמ' xxix; הנ"ל תשמ"ה, עמ' 24, 336.

6 השווה צבר תשמ"ה, עמ' 336; הוברמן תשנ"א, עמ' 61–62; צבר 2002, עמ' 288ב.

7 התקצרות והגבהה של o ארוכה ל־u בהברה סגורה, בייחוד לא סופית, אופיינית לרבים מלהגי ארמית.

הידמות מלאה: **urwa* < **urwa* ⁸; ושחזור זה לא היה יוצא מגדר השערה לולא הראיה שמראים לנו כתבי היד.

הטקסט המוגש במאמר זה מופיע בכתב יד מן העיר כ״י סנ׳ק שבמחוז אַרְבִּיל במזרח כורדיסטאן העיראקית, והוא זורה אור על דיוקנה של הארמית החדשה היהודית של יישוב זה כמאתיים ועשרים שנה טרם נודעו עליה ממצאים ראשונים.⁹ יתרה מכך, הטקסט הנדון הוא העדות הקדומה ביותר שבידינו על טיפוס הארמית החדשה היהודית שממזרח לנהר זַאב הגדול.¹⁰

1. כתב היד המכיל את השיר, תכניו ומחבריו

בשנת 1994, באחד מביקוריי במושב שתולה שבגליל העליון לשם מחקר שדה על הארמית החדשה של יהודי כ״י סנ׳ק, הציג בפניי ר׳ נסים אליהו ז״ל, רבה האחרון של העיר, ספר בלה מן המחצית השנייה של המאה ה-18 שהגיע לידי מקרובי משפחתי, ובו מצאתי את היצירה הנדונה במאמר זה. שנים אחדות לאחר פטירתו של ר׳ נסים ב-1996 תרמו שאריו את הספר למרכז מורשת יהדות בבל באור יהודה, והוא קוטלג בספריית המרכז ככתב יד 11.53 באחרונה עיינתי שנית בכתב היד בספרייה זו, ובדקתי בקפידה יתרה את השיר על דוד וגלית בהשוואה לצילומים ולהעתקה שבידי.¹²

הספר, 16 ס״מ אורכו ו-11 ס״מ רוחבו, מחזיק 163 דפים עבים מצהיבים, חלקם מרובבים ופגומי שוליים. 326 עמודי הספר, מקצתם מעוטרים באיורים, מכילים אסופה של יצירות מקוריות ומועתקות שנכתבו בכתב רבני. כמעט כל היצירות שבאסופה זו כתובות עברית, לרבות העתקת הספר הקבלי כנפי יונה מאת ר׳ משה יונה מצפת בן המאה ה-16;¹³ פיוטים מאת ר׳ יוסף מכ״י סנ׳ק (ראה להלן) ופיוטים

8 כך (או *ṣawwa* וכד') ברוב הגדול של להגי הארמית החדשה היהודית. במקצתם חלה הפלולוגיה: **urwa* < **urwa* < **urwa* (או *ʔawwa*). אין להעלות על הדעת מוצא ישיר של *ṣawwa* וכד' מן הצורה *rabbā* (רַבָּא), שכן *b* כפולה לעולם אינה הופכת *w* באחצ״מ. מן הצורה *rabbā* נשתלשלה בליכ״ס ובלהגים רבים אחרים של אחצ״מ הצורה *rāba* 'הרבה, מאוד' (ראה בית כח), בפישוט המכפל ובהארכת התנועה הקודמת (השווה למשל *ḥaṣṣā* < אחצ״מ *xāṣa* 'צב, חלציים' – ראה בית מב), ובשינוי קטגוריאלי משם תואר לתואר פועל.

9 החל במאמרו של הוברמן משנת 1985.

10 על טיפוס ארמי זה ראה להלן סעיף 3.1.

11 לפיכך אחרים על כתב היד וצילומים מדפיו המאורים ראה שרונ-פנחס תשס״א.

12 תודתי למר יעקב זמיר מן המרכז למורשת יהדות בבל על סיועו הרב בכל הנוגע לעיוני בכ״י 53.

13 לימים נודע הספר ברבים במהדורתו המשובשת של ר׳ מנחם עזריה דה פֶּאנו, שנדפסה לראשונה בשנת 1786; ראה שלום תשכ״ט, עמ' 562.

של משוררים ידועים דוגמת ישראל נגי'ארה ומשה אלשקאר בן יצחק;¹⁴ תפילות, תחינות והודיות; מעשים על הרמב"ם; ענייני קמיעות, סגולות, גורלות ומזלות; ודברי תוכחת מוסר וחידות המיוחסים לבן סירא. פיוט אחד של ר' יוסף מכוי סנג'ק נתחבר מתוך חיקוי לניבים הארמיים-יהודיים שבמקורות, וזו גם לשונו של ספר הנבואות האפוקליפטי נבואת הילד, שהועתק בכתב היד דנן. שני שירים בכתב היד כתובים עברית בלוויית תרגום חופשי לארמית חדשה: השיר הנדון, שנושאו עלילת דוד וגלית, והשיר "הקבצו ושמעו בני יעקב דת יוצרכם" ליהודה הלוי.¹⁵

החיבורים שבכתב היד ניגרו רובם ככולם מקולמוסו של ר' יוסף (נכתב גם יהוסף) בן ר' יהודה (נכתב גם יאודה). זאת אנו למדים מן האזכורים הרבים של שמו בקולופונים, באקרוסטיכונים ובכתרות לפיוטים, כגון הכותרת הרווחת "פיוט נעים ממני יוסף". החיבור המיוחס לבן סירא הועתק בידי בנו של ר' יוסף, אברהם, ועל העתקת השיר "הקבצו ושמעו בני דת יעקב דת יוצרכם" ותרגומו לארמית חדשה חתום חיים בן ר' יצחק.

הקולופונים פותחים בשנת תק"ך (1760) ומסתיימים בשנת תקל"א (1771) לפי סדר כרונולוגי. אל הספר הכרוך המקורי נספחים חמישה דפים נפרדים שניכרים בזרותם וכוללים משה על גורלות ומזלות משנת תקס"ט (1809) מאת מאיר בן ר' גדליה. הקולופון החותם את העתקת הספר נבואת הילד מזכיר את העיר כוי סינג'אק, הלא היא כוי סנג'ק בהגייה המקומית (Kóysənjāq) בפי מסרנים בני זמננו, וזו לשונו:

תם ונשלם יום ב' בשבת י"ד לחדש סיוון שנת תקל"א ליצ[ירה] כוי סינג'אק
תחת ממשלת אדוננו המלך האדיר סול[טאן] מצטפא¹⁶ ירום הודו והדרו
ותנשא מלכותו אמן כן [הי ר]צון] אני יוסף בן כהר יהודה זל.

הקולופון החותם חיבור על הרמב"ם ומפעלותיו מעיד כי החיבור נכתב "בעיר צאבולאך יום ה' בשבת שהוא ר"ח תמוז שנת תקכ"ט ליצירה". העיר צאבולאך (כיום היא קרויה Şablâğ בפי ילידיה היהודים, ושמה הרשמי Mahābād), שוכנת באיראן כ-125 ק"מ צפונית-מזרחית לכוי סנג'ק. לפי אופי הכתב והכתיב ניכר כי המחבר הוא ר' יוסף מכוי סנג'ק, ואולי שהה בצאבולאך לשם מתן שירותי דת.

14 רובי הפיוטים הללו הועתקו מן הספר על ידי ר' נסים ונדפסו בספר לכבודו; ראה נח תשס"א, עמ' 88-9.

15 שתי יצירות אלה נדפסו בשינויים והשלמות אצל נח תשס"א, עמ' 236-245 ו-155-167, בהתאמה.

16 הוא מוצטפא השלישי, אשר שלט בשנים 1757-1773.

ר' יוסף בן ר' יהודה, המכנה את עצמו בחיבוריו "יוסף הקטן" או "הצעיר יוסף", ודאי היה רבה של הקהילה הקטנה של כוי סנג'ק במחצית השנייה של המאה ה-17, 18¹⁷, ומלבד כתב היד הנדון נותרה לנו ממנו איגרת בעברית נאה ששלח בימי כהונתו בשנת 1767 לשד"ר שלמה אזנאתי, ובה הבטיח לו בשם נכבדי העדה תרומה נדיבה אם יואיל לסור לכוי סנג'ק ממקום שבתו בעיר המחוז ארביל או לפחות ישגר מסמך על שליחותו.¹⁸

2. השיר על דוד וגלית

היצירה המובאת לקמן היא אחת הגרסאות לשיר אָפִי על דוד וגלית שהיה רווח בקרב יהודי כורדיסטאן ואזוריג'אן האיראנית.¹⁹ רובי הגרסאות מאוחדות בפנייה לקהל להאזין, בהדגשת היותו של דוד רועה צאן, בהרחבה של ההתנצחות המילולית בין דוד לגלית, ובכורדיסטאן גם כוללות פזמון המתאבל על דוד ומבריה את השיר בסופי הכתים, כגון ḥayf ʿalləd dāwīd šulṭāna 'חבל על דוד המלך' בנוסח כוי סנג'ק. הגרסאות לשיר ניוזנות כולן הן מן המקור המקראי והן ממקורות האגדה, וניכרות גם בתוספות של המחברים עצמם.²⁰ בכוי סנג'ק היה הרב שר בפני הקהל את עלילת דוד וגלית בלהג המקומי ביום מתן תורה, יום פטירתו של דוד המלך לפי המסורת.²¹ מסיבה שלא נתבררה פסק נוהג זה שני עשורים ויותר לפני עלילת הקהילה ארצה ב-1951, ורק מעטים זוכרים משהו מן השיר, ובייחוד את הבית הראשון, שאין לו מקבילה מלאה בגרסה מכתב היד:

ké-le dāwīd, ké-le dāwīd?	איהו דוד, איהו דוד?
dāwīd wéle šwánəd ʿorbá	דוד היה רועה צאן

- 17 הנתון המוקדם ביותר על מניין היהודים בעיר זו הוא כשמונים שנה מאוחר יותר, מ-1848: אז היו בה שבעים משפחות על פי הנוסע בנימין השני (מסעי ישראל, עמ' 38).
- 18 ראה תוכן האיגרת אצל יערי (תשי"א, עמ' 515). יערי לא פענח את חתימתו הקליגרפית של ר' יוסף עד תומה, והעתיק: הצעיר יוסף...ב...". בעיוני באיגרת המקורית השמורה בבית הספרים הלאומי בירושלים (כ"י 199/43 4°) ראיתי אל נכון כי על האיגרת חתום הצעיר יוסף [בכהר יא]", שאינו אלא יוסף בן כבוד הרב יאודה.
- 19 לגרסאות נוספות בארמית חדשה ראה ריבלין תר"ץ; הנ"ל תשי"ט, עמ' 228–261, 289–300; לגרסאות בעברית ראה שם, עמ' 306–309.
- 20 ראה ריבלין תשי"ט, עמ' 81, 255 הערה 26; ובגרסה שלנו למשל תיאורם של בני ישי כולם כ"גבורים יפים ולבנים וצדיקים ורבנים" בבית ג.
- 21 השווה נח תשס"א, עמ' 236.

lá-mşelu-llew šér-u dabbá לא יכלו לו הארי והדוב
 ḥayf ʿólləd dāwíd šulṭānā! חבל על דוד המלך!

ארבעה עמודים בכתב היד מכוי סנג'ק מכילים את השיר על מלחמת דוד וגלית, שלא שרד בשלמותו. הדף הראשון נשתמר היטב, אך בתחתית עמודו השני מופיעה המילה פלשתים כשומר הבא לציין את המילה הפותחת בדף העוקב, ודף זה חסר. הדף השני שנותר הוא כנראה הדף השלישי ביצירה המקורית, והוא תלוש ומילתיו חסרות בשל קרעים בשוליו. כמו כן ברור לגמרי שחסר עמוד אחד לפחות לסיום היצירה, שכן בעמוד הרביעי שבידינו היא נותרת בלתי גמורה מצד תוכנה. לפיכך החיבור המקורי הקיף שבעה עמודים לפחות, מהם נותרו ארבעה בלבד, והיתר ניתקו מהספר מחמת התרופפות הכריכה ואבדו.

היצירה טבועה בחותמו של ר' יוסף מצד הכתב והכתיב, ואף העובדה שמשני עבריה מופיעים רבים מפיוטיו תורמת לזיהויו כמחברה. על פי הקולופונים שלפני השיר ואחריו (המופיעים בסדר כרונולוגי) יש להניח, כי ר' יוסף חיברו בין 1760 ל-1765.

השיר מחולק לבתים הפותחים בעברית וממשיכים בארמית חדשה ברצף השורה, וכך למשל נראית פתיחת השיר:

איה דוד איה דוד חבל על דוד המלך: כִּילֵּה דָּוִד
 כִּילֵּה דָּוִד חִיִּיף אֶלֶת דָּוִד שׁוּלְטָאנָא:

באשר לסימון העיצורים בכתב היד, יש לציין כי נקודה מעל האותיות כ"ף ופ"א מציינת את רפיון (ר"ל x f'), אך גימ"ל רפה נותרת ללא נקודה (לפיכך האות ג מציינת g או ġ), ותחת זאת גימ"ל ונקודה מעליה מציינת עיצור מחוכך j או ċ.²² יתר אותיות בגדכפת – ביי"ת, דל"ת, תי"ו – נהגות בכל מעמד כ־t, d, b, ו לפיכך לא תופיע מעליהן נקודה. כמו כן ה"א ונקודה מעליה מציינת את שם האלוהים. בהעתקתי להלן (לרבות הטקסט גופו) המרתי נקודה זו על כל תפקידיה בגרש. האות שי"ן מופיעה ללא נקודה מבחנת, וערכה הפונטי s, š או ž. הגיית האות שי"ן כ־s נקריית במילים עבריות בלבד, והגייתה כ־ž מופיעה במילה הכורדית דְּשֶׁמֶן (dəžmən) בבית כב.

22 יש שהנקודה האמורה להופיע מעל ג, כ או פ מוסטת לאות שלפניה או אחריה, כבמילה קֶפְתָּא (qəfta) 'כוח' בבית ג'.

אשר לסימון התנועות, מצטיירת התמונה שלהלן על פי כל הידוע לנו על מערכת התנועות של אחצ"מ בכלל והלהגים היהודיים של מזרח כורדיסטאן העיראקית בפרט:

סימן ניקוד	תנועה	דוגמות מן הטקסט
־(א)	ā , a	כַּאֲלֶבָּא (kalba) 'כלב', תְּכַאֲלִיו (t ^o kālew) 'מבטחור'
־(א)	ā , a	סַנְיִאנָאן (sanyānan) 'שונאינו'
י־	²³ i	אִילִי (= 'ili) 'ידי'
־	²⁴ ə	לֶבָּא (ləbba) 'לב'
י־ (י)	²⁵ e	רֶשֶׁוּ (rešew) 'ראשו'
־	²⁶ ə	שַׁדָּר (šadər) 'ישלח'
ו־	ū ²⁷ , u	כּוּלוּ (kullū) 'כל-', עִקּוּלָא (‘iqūla) 'צרה'
י־	²⁸ o	אֲדִיּוּ (‘ədyo) 'היום'
־	²⁹ ø	אֲלֶהָא (‘əlha) 'אלוהים'

ראוי להוסיף כי מילת החיבור הארמית הנכתבת ן או ן ודאי נהגתה u² או קרוב לכך, וניקודה נולד כגרירה מן הניקוד הרגיל של וי"ו החיבור בעברית בשווא או בחיריק חסר בחיבוריו העבריים של ר' יוסף.

בסעיף 2.1 להלן מובא הטקסט בעברית ובארמית חדשה בשני טורים מקבילים.³⁰ לאחר הצגת היצירה המקורית הוספתי בסעיף 2.2 שני טורים משלי. האחד מציג תעתיק פונטי של הטקסט; השני כולל את תרגום הטקסט הארמי לעברית, ונדרשתי לו היות שהארמית החדשה אינה מתרגמת את העברית אלא תרגום חופשי וכללי

- 23 פעמיים מופיע חיריק מלא תמורת ə: פֶּאֲרֶתְעֵנָא (partə'na) 'פרעוש' (בית לד), קְטִילְנוֹךְ (qaṭəlnoχ) 'אהרוגך' (ל) בצד הכתיב הרגיל קְטִילְנוֹךְ (מג).
- 24 לרבות תנועת ə שאינה פונמית המבקעת צרור עיצורים תחילי (ומתועתקת עילית), כבמילה לְוִישְׁלִי (l^owišle) 'לבש'. במקרים ספורים חיריק חסר מציין תנועת i, כבמילה קְדִישִׁי (q^odīše) 'קדושים' או ø בסמיכות לעיצור y, כבמילה חַיִּף (ḥayf) 'חבל'.
- 25 דומה שפעם אחת מסמן הצירי תנועת i, במילה קְבִלוּ (q^obillū) 'קיבלו'.
- 26 בשני מקרים מציין הסגול תנועת e: לְיוֹת (lewet) 'אינד', חַאדְרֶת (ḥadret) 'אתה) תופיע', ובמקרה אחד מסמן הסגול ø: קְאוּם (qawm) 'עם' בצד קְאוּם.
- 27 גם כתנועת u המבקעת צרור עיצורים תחילי, כבמילה שוּנְאָנָת (š^uwānəd) 'רועה'.
- 28 במקרים ספורים מציין החולם u, כגון שוּלְטָאנָא (šulṭāna) 'מלך' בצד הכתיב שוּלְטָאנָא.
- 29 למעט שווא נע בראש מילה עברית, שהגיתו הרגילה a, כבמילה נְקָמָה (naqāma) בבית יא.
- 30 ההשלמות מסתייעות בנוסח שהיה זכור לר' נסים מן הליטורגיה של בני עדתו, והן מאוששות על פי התוכן ותכופות גם על פי חלקי תיבות ושברי אותיות ששרדו.

ביותר, ובכתים אחדים הזיקה בין החלק העברי והחלק הארמי קלושה. כך, למשל, בבית ט המובא להלן בצירוף תרגום שלי לעברית:

תרגום החלק הארמי לעברית	בית ט בטקסט
דבר לו תלך בחשאי	תְּנִילִי אֵלָיו אול מא מ[ל]פְּנוּךְ
ועגלת בקר תוליך שי	וְאַבְת אוֹרְכָא אֵיִיא צְאֵלְחֻנְךְ
ובתחבולה לך בית ישי	וּמִן אֵילַת שאול מְכַלְצֻנְךְ
חבל על דוד המלך	חַיִּיף אֵלַת דָּוִד שוֹלְטָאנָא
	חבל על דוד המלך!

התעתיק מסתייע בהקלטה שהקלטתי את ר' נסים קורא את השיר על פי העתקתו מכתב היד, אך נותרתי נאמן לטקסט במקרים שבהם סטה ר' נסים ממנו וסיגלו לליכ"ס בן זמננו. כמו כן לא ציינתי את מקום ההטעמה, שאין לנו ראייה לגביה מן הכתיב,³¹ ולא ציינתי את ההבחנה בין רי"ש נוקשת [r] לרי"ש רוטטת [r], שהיא פונמית בליכ"ס כיום, ואין לדעת מאימתי היו לה מהלכים. למותר לציין כי אין בכוחו של התעתיק המובא בזאת לשקף בדיוק גמור את הגייתו של המחבר בן המאה ה-18, אך אין ספק בדבר קרבתו המובהקת ללשון העולה מן הטקסט.

2.1 הטקסט

עמוד ראשון³²
בהר³³

(פתיח)

כִּילָה דָּוִד כִּילָה דָּוִד	איה דוד איה דוד
חַיִּיף אֵלַת ³⁴ דָּוִד שוֹלְטָאנָא	חבל על דוד המלך

(א)

מְצִילוֹן אַכְ'אוֹלִי [ב]ארוכִי	הקשיבו ריעי ואחי
אַכְ'תּוֹכוֹן קְדָשִׁי בְּרִיכִי	רננות שירי שבחי

31 בליכ"ס בן זמננו ההטעמה היא ככלל מלרעית במערכת השם וקודמת למלרע במרבית צורות הפועל; ראה מוצפי 2004, עמ' 55–59.

32 מעל השיר הוסיף פלוני את השורה "לחן שיר לאיילת אהבים", לאמור כי הלחן הוא על פי הפיוט "שיר לאיילת אהבים" (סימנו שלמה), שהיה מושר בכוי סנג'ק בשמחת תורה.

33 בעזרת הצור וישועתו.

34 אֵלַת – מוצא הצורה ממילת היחס על הנחתמת בצורן שמוצאו ממילת הזיקה ד-. סיומת הזיקה נכתבת בחיבורנו תמיד בתיו"ו וסגול לפניה מתוך שגרת כתיבה בהתאם להגייתה בסנדהי לפני עיצור אטום כ־ə-, אך בסנדהי לפני עיצור קולי היא נבטאת əd-, כגון əlləd dāwūd בבית זה, ובטור הרביעי להלן אתעתק את סיומת הזיקה לפי האלומורף əd- באופן אחיד.

בכבוד מלך ישראל חי
 חעד"ה
 פּאַצוֹנֶת דָּוִד אַיִת יֶאֱרִיכִי
 חעד"ש

(ב)

צדיק בימי שאול היה
 ולא מת ונפשו חיה
 הוא ישי נושע מציה³⁵
 חעד"ה
 צְדִיק כִּי בְּזַמַּנֵּת שְׂאוּל קִימְלִי
 וְשִׁמּוֹ שְׁפִירָא יְשִׁי וְיִלִּי
 לָא מִיִּלִּי הִישְׁתָּא כִּי־אִילִי
 חעד"ש

(ג)

עמדו ממנו שמונה בנים
 גבורים יפים ולבנים
 וצדיקים ורבנים
 חעד"ה
 קִימְלוּ מִנְיוֹ תַמְנֵיָא בְּרוּנֵי
 גְבֻרָת קַפְיָתָא וְגִוְוֵאנֵי
 נְאֻשֵׁי שְׁפִירֵי הָאֵם פֶּאֱהָמָנֵי
 חעד"ש

(ד)

ישירים היו כלמו
 והקטון דוד שמו
 איש משכיל וה' עמו
 חעד"ה
 מְחִיבַת ה' וְשְׁפִירֵי קְאֻמִּי
 אַכּוּנָא זוֹרָא דָּוִד שְׁמִי
 גוֹרָא פִּהִימָא כּוּלוֹ יוֹמִי
 חעד"ש

עמוד שני

(ה)

רועה הושם דוד בצאן
 לרעותם במרעה חיצון
 לאות בידו יום רצון
 חעד"ה
 דָּוִד גְּדִירֵי שׁוּנְאֵנֶת אֶרְבָּא
 יוֹם אֱלֹהָא הוֹלִי לְבָא
 גוֹלֵי שׁוּנְאֵנֶת קְאֻוֹם מְחִיבָא
 חעד"ש

(ו)

ויאמר ה' אל שמואל
 נחמתי אנכי האל
 להמליך שאול על ישראל
 חעד"ה
 וּמִירֵי ה' אֵל שְׁמוּאֵל נִיוּוֵא
 פְּשִׁימְלֵי אֲנָא מְנַת לְלֵיָא
 שְׁלִטְנֵי שְׂאוּל אֵל קְאֻוֹם אֵיָא
 חעד"ש

35 על צדיקותו של ישי ראה שבת נה ע"ב; מדרש שמואל, פרשה יט, סימן ה (מובא גם בילקוט שמעוני לשמואל א, סימן קכד). עניין היוושעותו של ישי נראה כהרחבה של המחבר.

(ז)

הַאֲוֹנָא אֶל תַּאנְלִי מְלִיזַת	הֵן אַנִּי לָךְ אִמְלֵךְ
וְאֶל בֵּלַת יִשִּׁי קִימַת אִיזַת	וּלְבֵית יִשִּׁי מֵהֵר תֵּלַךְ
וְשִׂאֲלֻטָּן מִן יֵאֲלִיו אִיִּית כִּיאֲזַת	וּתְמַלִּיךְ מִבְּנֵי לִי מֶלֶךְ
חַאד"ש	חַעַד"ה

(ח)

מְדַרְי ³⁶ נְוִיָּא תַאמָא כַאנְוִרְתִּי	הַשִּׁיב לְמָה תְּדַאֲיַגְנִי
וְאַבְתַּ אֲוִרְכָּא אִיָּא טְרַתִּי	וּבִדְרַךְ סַכְנָה תְּנַהַגְנִי
וְאַבְתַּ אִילַת שְׂאוּל מְקַטְלַתִּי	וּשְׁמַע שְׂאוּל וִיהַרְגֵנִי
חַאד"ש	חַע'י

(ט)

תְּנִילִי אֲלִיו אֹל מָא מ[ל]פְּנוֹךְ	דְּבַר לֹו תֵלַךְ בַּחֲשָׂאֵי
וְאַבְתַּ אֲוִרְכָּא אִיָּא צַאֲלַחְנֹךְ	וְעַגְלַת בְּקַר תּוֹלִיךְ שִׁי
וּמִן אִילַת שְׂאוּל מְכַלְצַנֹךְ	וּבַתְּחַבּוּלָה לָךְ בֵּית יִשִּׁי
חַאד"ש	חַעַד"ה

(י)

לָא תּוֹכְרִי נְוִיָּא וְזִלִּי	לָא אִיחַר הַנְּבִיא וִילַךְ
וְאֶל בֵּילַת יִשִּׁי אֲלִיִּילִי	אֵל בֵּית יִשִּׁי כַאֲיֵשׁ הַלֶּךְ ³⁷
וְדוּד שׁוּלְטָאנָא מְשִׁיכְלִי	וַיִּמְשַׁח אֶת דוּד לְמֶלֶךְ
חִיף אֶלַת דּוּד שׁוּלְטָאנָא	חַעַד"ה

(יא)

סְבַאב שְׂאוּל אָבַת אוּ דְמָא	יַעַן שְׂאוּל בּוּ הַשַּׁעָה ³⁸
לָא וִילִי אָבַת עַמְלַק נְקַמָּה	לְהַחֲרִים עַמְלַק לֹא בַעָה ³⁹

36 הפועל מְדַרְי (m²dāre) עניינו הבסיסי בליכ"ס ובאחצ"מ בכלל 'החזיר'; זוהי צורת פועל גורם של d'r 'לחזור' (ראה הערה 67 להלן לעניין האטימולוגיה). בחיבור זה משמש הפועל מְדַרְי כתרגום קבוע לפועל 'השיב', לרבות הוראת 'ענה', הוראה המובעת בטקסט גם בפועל מוּגְ'כְלִי (mojable, למשל בבית כח) – מְעַרְבִית جوب. בלשון הדיבור הוראת 'ענה' מובעת בצירוף jwāb hīwle (נתן תשובה) בלבד.

37 כאיש הלך (הֶלֶךְ) – ר"ל כאחד האדם.

38 בו השעה – בקירוב תרגום שאילה של אָבַת אוּ דְמָא 'בזמן ההוא', מילולית 'בההוא הזמן'.

39 הפועל בעה (קרא: בָּעָה) הוא אחד הארמיזמים השלובים בחלק העברי, ורובם כבר ותיקים

מִזְדִּילָא רוּחַ רַעָה דִּיִּמְאָ
חַאד"ש
ביעתתו רווח רעה
חעד"ה

(יב)

מִירוּ בְּאֶקִּיּוּ נְאֻשִׁיּוּ אִימְרָא
כָּא אִי מְאֻכִּי תְּמַבְרָא
דְּאֶרְא רוּחַ רַעָה אֶל בְּאֶרְא
חַאד"ש
הוורוהו אנשי חייליו
כנוח רווח רע עליו
יבוא איש וינגן אליו
חעד"ה

(יג)

שׁוּלְטָאנָא אֶל דְּוֹד קְרִילִי
תְּמַבְרָא אֶל קְאֻמִּיּוּ מְכִילִי
תְּאֶעְנָאנְתָּ גְּאֻכִּיּוּ דְרִילִי
חַאד"ש
וינגן דוד לפניו
ומאד נשא חן בעיניו
שמהו נושא זייניו
חעד"ה

(יד)

סְאֶרְדָּאֶרְתָּ פְּלֻשְׁתִּים בֵּיה אֲנַצָּאב
קְפִיצְלוּ לְשַׁכְרְתָּא בֵּיה חַצָּאב
וּבַאפֶס דְּמִים וִילוּ מְאֲנַצָּאב
חַאד"ש
סרני פלשתים הצמים⁴⁰
אספו צבא כחול ימים
ויחנו באפס דמים
ח"ע

פלשתים⁴¹

עמוד שלישי (כנראה העמוד החמישי בחיבור המקורי)

(טו)

צוּר יִשְׂרָאֵל לוּ אַחְכָּה
גַּם עֵתָה אוֹתִי יִזְכָּה
וְאֵת הַפְּלֻשְׁתִּי אַכָּה
חַאד"ש
[כ'אלקי] אליו תכלינא
האם אדיו מגניו זאכנא
ואלת פלשתי מאכנא
חאד"ש]

בעברית ובני בית בה. ראה גם נתקשט (יח), נקוט (כה), כגון (לג), שגירך (מא), גירך (שם), וכן הצורה אַתְּ לְנוּכַח (לז), שנקרית בתפקיד זה פעמים אחדות כבר בעברית המקראית.
40 הצמים – אין למילה זו דבר עם צום, אלא קרא הצמים (בחריוה הצמודה למילה זמים בבית העוקב), וראה איוב ה 5; יח 9. כאן משמשת המילה צמים בהוראה הקרובה לזו של התרגום "לסטיסין" באיוב ה 5. וכן ראה רד"ק, סה"ש, ערך צמם, המבאר את צמים כ"תואר במשקל כפיר, אדיר ועניינו ליסטים ואיש ריק ופוחז".
41 הדף הפותח במילה פלשתים אבד.

	(טז)
קִימְלֵי וְאַלְתָּ [קְרֹאנִי גִזְנָא וּמְנַת אֱלֹהָא מְרַגְיָנָא רְשִׁי תָא שׁוּלְטָנָא מִינָא ח[אד"ש]	קמתי ולמלחמתו אלך צור בידי אותו ישלך ואביא ראשו למלך חעד"ה
	(יז)
דְּ[אֶסְתּוּר] טַאֲלֶבֶן מִן שׁוּלְטָנִי מִיְרֵי שָׂאוּל דְּאֶסְתּוּר מְנִי אֱלֹהָא נְאֻטְרוּךְ בְּר[וּנִי] ח[אד"ש]	רשות אשאל מן אדוני ענה שאול מודה אני אלהים יחנך בני חעד"ה
	(יח)
[שָׂאוּל] לוֹנְאֲשִׁי שְׁלִיכְלֵי וְאַלְתָּ דְּוֹד פְּשִׁיטְלֵי וְדוֹד גּוֹלֵי לְוִישְׁלֵי חאד"ש	שאוּל מלבושו פשט ומלבוש אל דוד הושט ובהם דוד נתקשט חעד"ה]
	(יט)
אֶלְתָּ מְל[בוּשִׁי] זְרֵי מִיְרֵי וּמְלִבְשְׁלֵי רְשִׁי כּוּסִילַת זְרֵי וְהָאֵם בַּת גְּאֻכְיוּ מִיִּסְרֵי חאד"ש	תכף שריונו הלבישו וישם כובע בראשו וכלי זייניו חבשו חעד"ה
	(כ)
כְּר[ילי לוֹנְאֲשִׁי] אֶלְתָּ קוּמִי מֵאֲגוֹן פְּצִילֵי אֶלְתָּ שְׁמִי בְּהִיתְלֵי שָׂאוּל גְּאֻלְתָּ קְאוּמִי חאד"ש]	נתקצר מלבוש בעדיו ונעשה כפי מדיו נבהל שאול עם עבדיו חעד"ה
	(כא)
בְּרַכְלֵי שׁוּל[וֹךְ] כְּאֶדְר אֱלֹהָא מְלֻאָךְ קְאֻמוּךְ שְׂאֶדְר	בְּרַכְו ⁴² עֲשֵׂה וְהַצְלַח אַל מלאכו עמך ישלח

42 החטף ברי"ש הוא על פי הצורה בְּרַכְו בבראשית כז 27, 41, ואולם הפתח בבי"ת זר לעברית (ר' נסים הוגה beraxó), ומקורו אולי בהשפעת בניין פֻּעַל הארמי הקלסי.

גם לב קמינו יפּלח
חעד"ה
וּסְנִיִּיאָנָן שְׁאַרְמָאָר מְאָדָר
חא"ד"ש]

(כב)

יגדל בישראל שמך
ותנצח את לוחמך
לך וה' יהיה עמך
חעד"ה
אֱלֹהָא בִישׁ[רָאֵל] מְאַרְוֹלֹךְ
וְאַלְתֵּי דְשִׁמֹן מְקַוִּילֹךְ
סִיא וְה' הָאֲנִי גְאֻלֹךְ
חאד"ש

(כג)

דויד מעם שאול יצא
מכובד השריון קצה⁴³
גם בכלי זיין לא רצה
חעד"ה
דְ[וּד מִן] גִּבְתֵּי שְׂאוּל פְּלִיטְלִי
מִן יְקָרְתֵּי זְרִי עֲגִיזְלִי
הָאֵם מְנַדִּיךְ גִּיאֲכִי לָא אֲבֻלִי
[חאד"ש]

(כד)

ויסירם דוד מעליו
כי לא נסם במפעליו
רק בטח בשם בעליו
חעד"ה
שְׁלִכְלִי] דְוּד מִן אֱלִיו
כִּית קָאֵת לָא וְלוֹ שׁוּלִיו
אֲבָת אֱלֹהִיו דְרִלִי תְכַאֲלִיו
חאד"ש]

(כה)

ובא לקראת גלית שקוט
וקלעו בידו נקוט
וחמש אבן שם בילקוט
חעד"ה
[אֱלִיִּילִי] אֶל גּוּלִיתֵי בּוֹ וְאַקְתָּא
בְּאַרְדָּאָקָאן בַּת אֱלִיו דְוִיקְתָּא
וְכַאמְשָׂא כִיפִי דְרִלִי בְ[כִיסְתָּא]
[חעד"ש]

(כו)

ויסכימו אבנים יחד
להמית גולית כאחד
ונעשו כלם אחד⁴⁴
חעד"ה
קְבֻלוֹ [כִּיפִי כִ'א] גְאֵל כִ'א
אֶל קְטָאֲלֵת גּוּלִיתֵי מְאָגוֹן כִ'א
וְכִ'דִירוֹ כִ'אמְשָׁנוֹ כִ'א
חאד"ש

43 קצה (קִצָּה) תחת קץ אד הוק לשם החריזה.

44 השווה מדרש שמואל, פרשה כא, סימן א (מובא גם בילקוט שמעוני לשמואל א, סימן קכז).

(כז)

דריד אל גולית שם פניו
והוא לא זו מלפניו
ויהי כמשחק בעיניו
חעד"ה

(כח)

ענה גלית נער עברי
הטה אזנך ושמע דברי
שוב מעלי אינך חֶבְרִי⁴⁵
חעד"ה"ש]

(כט)

השיב דוד אל פלשתי
לא אשוב רק לך גשתי⁴⁶
יום זה תִּלְכַּד ברשתי
ח[עד"ה]

עמוד רביעי (כנראה העמוד השישי בחיבור המקורי)

(ל)

[ענה] גולית לדוד דבר
עתה אפיל פגרך כבר
מאכל לחיות מדבר
חעד"ה

(לא)

[הש]יב דוד אתנך להיות
מאכל עופות ודיות
ולבהמת השדה וחיות
חעד"ה

(לב)

[ענה] גולית המתולל⁴⁷

מוג'בלי גולית וְכַפְיָרִי

45 הצורה חֶבְרִי נגזרת מצורת הנפדר חֶבֶר או חֶבֶר בהוראת 'חֶבֶר'.
46 גשתי בהוראת 'לעברי, אליי', והוראה זו עשויה להיות חידוש של ר' יוסף.
47 הצורה הצפויה היא המתהולל (ר"ל המתנהג בטירוף), וסביר להניח ט"ס.

וְתִנְאֲלֵי כְרִיּוֹי מִיְרֵי בַת מַעְבֻדְיֹו דָּוִד מְצַעְרֵי חֲאֲדָ"ש	בלשון גדולות ממלל ולדוד באלהו קלל חעד"ה
	(לג)
מְדַרְי דָּוִד מְגוֹנוֹךְ מֵאֲגוֹן צְנָאמוֹךְ אַיִת טְמִיָּא דְגוֹן אַל גִּיהֶנֶם שְׂאֲדָרְנוֹךְ סֵאֲרָגוֹן [חֲאֲדָ"ש]	[הש]יב דוד כמוך כגון פסליך ⁴⁸ המשוקץ דגון לשאול אורידך ביגון חעד"ה
	(לד)
מוֹגְבְלֵי גוּלִית אֶל דָּוִד הֶאֱתָכִיא מְרַתִי לָא חֲאֲדָרְת לֵאכִיא מְרַגְנוֹךְ מֵאֲגוֹן פֶּאֲרַתִיעֵנָא כִיא [חֲעֲדָ"ש]	[ענ]ה גולית אינך נפחד להלחם עמי תחד ארמוסך כפרעוש אחד חעד"ה
	(לה)
מְדַרְי דָּוִד פִּיכּוֹר בַת לְבָא בַת אֶלִי כּוֹת צְלִיבָא אַתְ כִּשְׁיוֹא גְבִי כִיא כְּאֶלְבָּא חִיף	[ה]שיב דוד שימה על לב עתה אני אותך צולב כי כמוך כמו כלב חעד"ה
	(לו)
מוֹגְבְלֵי גוּלִית אִינוֹךְ פְּלוֹךְ גוּלְנוֹךְ מֵאֲגוֹן לָא וְלוֹךְ וְגִ'אכִי לִית אַבְת אֵילוֹךְ חֲאֲדָ"ש	[ע]נה גולית נער פקח עין אתה נמשל לי לאין ואין בידך שום זיין חעד"ה
	(לז)
מְדַרְי דָּוִד מִיְרֵי הָא הָא אַתְ אֶלְיִית בַת גִּ'אכִי תְלָאָהָא וְאַנָּא כֵן בַת שְׂמַת אֶלְהָא [חֲאֲדָ"ש]	[ה]שיב דוד את איש זדון באת בחרב ובכידון ואני בא בשם אדון חעד"ה

48 הכתיב פסליך רומז לצורת הפסק, חרף המעמד התחבירי.

(לח)

[עננה] גולית הרים קולות
הכלב ידיך סוקלות
כי באת אלי במקלות
חעד"ה

מוג'בלי גולית ביה נכפא
מגון כלבא דוקת ברוך עורפה
גית כת אלי בת כפא
חעד"ש

(לט)

[הש]יב דוד את בן עורפה⁴⁹
במקלות אותך ארדפה
אשימך מות בחרפה⁵⁰
חבל

מדרי דוד יא ברוך עורפה
לא כנה אלוך בת ספא
מגון כלבא קטילנוך [אבת כ]פא
חעד"ש

(מ)

[ענ]ה גולית צר קדמוני
אתה נער האדמוני
לא תוכל באיש כמוני
חעד"ה

מוג'בלי גולית פרוק מני
לוא בת אילוך גיאני
לא מאצת בת גורא מגוני
חעד"ש

(מא)

[ה]שיב דוד צור שגירך
הוא בידי יסגירך
עם צבאותיך וגירך
חעד"ה

מדרי דוד כ'אלקי שדרתי
מתי באקי לא מדרתי
גאל קושאנוך בת אילי דרתי
[חעד"ש]

(מב)

[ענ]ה גלית מי לך המאנס⁵¹
כי מותנך עלי תשנס
ובצרה הזאת תכנס
חעד"ה

מוג'בלי גולית מנדי לא אמרת
וכ'אצא אלי לא אסרת
בת עיקולא אייא לא אורת
חעד"ש

49 באשר לשמה של אם גלית ראה סוטה מב ע"ב (מובא גם בילקוט שמעוני לשמואל א, סימן קכה).

50 השווה תהלים לט 9; מד 14.

51 ר"ל 'מי אונס אותך?'

(מג)

מדרי דוד [אליילי] קאמוך	[השי]ב דוד באתי עליך
קטלגוך מאכימן צאלמוך	לחתוך ראשך מעליך
ומקלין האם צנאמוך	ואשרוף גם בעליך
חאד"ש	חעד"ה

(מד)

.....]]
.....]	[.....] [...נים]
.....]	למה חציך שנונים
[חאד"ש]	חעד"ה

2.2 תעתיק הטקסט הארמי ותרגומו לעברית

עמוד ראשון

(פתיח)

ke-le ⁵² dāwid, ke-le dāwid?	איהו דוד, איהו דוד?
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!	חבל על דוד המלך!

(א)

mašilūn ⁵³ ʔaxawāle barūxe	הקשיבו אחים, רעים
ʔaxtoxūn ⁵⁴ q ^o diše b ^o rixē	אתם הקדושים, הברוכים,
pašonəd dāwid ʔayd ⁵⁵ yarixe	לשבחי דוד הארוכים
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!	חבל על דוד המלך!

(ב)

šaddiq xa b ^o zamānəd šāʔul qimle	צדיק אחד בימי שאול קם
--	-----------------------

52 ka 'איהו?' + אוגד לגוף הנסתר -ile < *ka-yle < ke-le 'איהו'?

53 השווה ללהג יהודי עמדיה שבעיראק: māšīlūn, מן השורש הארמי צו"ת; וראה להלן סעיף 3.1, מס' 1.

54 הצורה ʔaxtoxūn 'אתם' (וצורות קרובות לה כמו ʔaxtoxən) מופיעה בלהגים נוצריים ויהודיים מסוימים במרחב הגאוגרפי של אחצ"מ, מזאכו (יהודים) בצפון-מערב המפה הדיאלקטולוגית ועד סננדג' (נוצרים) בדרום-מזרחה, ונראה שהייתה גם בליכ"ס במאה ה-18, אך בליכ"ס בן זמננו הצורות הן ʔaxtoxūn ~ ʔatxūn.

55 ʔayd – כינוי זיקה שמוצאו מן היסודות התיא ד-. לפיכך התרגום המילולי של השורה הוא 'שבחי דוד אשר ארוכים'.

ʔu šəmmew š^opira yišay wele
la mille, hešta xāʔe-le
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

ושמו הטוב⁵⁶ ישי היה
לא מת, עדיין חי הוא
חבל על דוד המלך

(ג)

qimlū mənnew t^omanya b^orone
gabbārəd qəfta ʔu j^owāne
nāše š^opire ham fahmāne
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

יצאו מחלציו⁵⁷ שמונה בנים
גיבורי חיל ויפים
אנשים טובים, אף נבונים
חבל על דוד המלך!

(ד)

m^oḥibəd ʔadonay ʔu š^opire qāmew
ʔaxona zora dāwid šəmmew
gora fahima kullū yomew
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

אהובי ה' וטובים לפניו
האח הקטן, דוד שמו
איש נבון כל ימיו
חבל על דוד המלך!

עמוד שני

(ה)

dāwid ḡ^odire š^uwānəd ʔərba
yom⁵⁹ ʔəlha hawele ləbba
golle š^uwānəd qawm m^oḥiba
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

דוד היה לרועה צאן
וביום שיהיה מלפני האל רצון⁵⁸
יעשהו רועה לעם האהוב
חבל על דוד המלך!

(ו)

ʔu mire ʔadonay ʔəl šamūʔel nəwya
p^ošəmli ʔāna mənnəd ləlyā
šəltənni šāʔūl ʔəl qawm ʔiyya
ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

ואמר ה' לשמואל הנביא
ניחמתי אנוכי מלמעלה
כי המלכתי את שאול על העם הזה
חבל על דוד המלך!

56 š^opira עניינו 'טוב' בליכ"ס, ואילו להוראת 'יפה' משמשת המילה הכורדית j^owān (השווה בית ג).

57 מילולית 'קמו ממנו'.

58 ההוראה היסודית של ləbba היא 'לב'. בליכ"ס בן זמננו משמשת הצורה ləbbūla בהוראת 'רצון', ומוצאה במילה ləbba עם סיומת ההפשטה (*ləbbūtā).

59 yom – צורה נסמכת-זוקקת של yoma, ומקבילתה בליכ"ס בן זמננו היא (*yomā d-) yoməd.

(ז)
 hāwnā⁶⁰ ʿəl taneli malizet⁶¹ הרי עליך למהר ל(קיים את) דברי
 ʿu ʿəl beləd yišay qemet ʿezet ואל בית ישי עליך לקום וללכת
 ʿu šalṭən mən yālew ʿayd xazet ואת אשר תראה מילדיו הַמֶּלֶךְ
 ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(ח)
 m^odāre nōwya tama kawkrətti⁶² השיב הנביא: מדוע תעציבני
 ʿu ʿəbbəd ʿurxa ʿiyya ʿarətti וברוך זו תנחם
 ʿu ʿəbbəd ʿiləd šāʿul maqtələtti? וביד שאול תהרגני?⁶³
 ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(ט)
 t^onele ʿəllew ʿol⁶⁴ ma malpənnox דיבר אליו: עשה את אשר אלמדך
 ʿu ʿəbbəd ʿurxa ʿiyya šalḥənnox וברוך הזו אצליחך
 ʿu mən ʿiləd šāʿul maxələšənnox ומיד שאול אצילך
 ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(י)
 la toxəre nōwya ʿu zille לא התאחר הנביא והלך
 ʿu ʿəl beləd yišay ʿəlyele ואל בית ישי בא
 ʿu dāwid šulṭāna m^ošixle ואת דוד המלך משח
 ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(יא)
 sabab šāʿul ʿəbbəd ʿo damma היות ששאל באותה העת
 la wille ʿəbbəd ʿamāleq naqāma לא עשה בעמלק נקמה

60 hāwnā 'הנה, הרי' – מערבית مَلَانَا. מילת קריאה זו משמשת בימינו בתרגום למקרא, אך לא בלשון הרבורה.

61 malizet 'אתה תמהר, עליך למהר' – מן השורש הפועלי lyz, שמוצאו בכורדית laz 'מהירות'.

62 *kawkrətti < *kawkrət-li 'תעציבני'. בליכ"ס בן זמננו: kafkərōtti. לגזרוננו הנפתל של השורש הפועלי kfkṛ ולמוצאו מערבית כְּכַר 'קשב' ראה מוצפי 2004, עמ' 71 הערה 42; 'הנ"ל 2005, עמ' 94–95.

63 ליתר דיוק maqtələtti 'תגרום לי להיהרג', לעומת qatletti 'תהרגני'.

64 *עָבֹד (השווה להג הנוצרי של תְּלַפֵּה wōd) < *ʿod < ʿol 'עשה!'. והשווה להלן סעיף 3.1, מס' 1.

məzdela⁶⁵ rūwaḥ rā'a dāyma
ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna!

תמיד ביעתתו רוח רעה
חבל על דוד המלך!

(יב)

mirū bāqew nāšew ʿimāra
xa ʿe maxe tambūra⁶⁶
da'ra⁶⁷ rūwaḥ rā'a ʿəl bāra
ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna!

ויאמרו לו אנשיו לאמור
יבואנא אחד וינגן בכינור
ותשוב הרוח הרעה לאחור
חבל על דוד המלך!

(יג)

šulṭāna ʿəl dāwid qʿrele
tambūra ʿəl qāmew mʿxele
ta'nānəd čakkew dʿrele
ḥayf ʿəlləd dāwid šulṭāna!

קרא המלך לדוד
ניגן⁶⁸ בכינור לפניו
שם אותו לנושא כלי⁶⁹
חבל על דוד המלך!

(יד)

sardārəd paləštīm be ʿəṇšāb⁷⁰
qpišlū laškərta be ḥaṣāb

סרני הפלשתים חסרי המוסר,
קיבצו צבא לאין מספר

65 məzdela 'הפחידה (אותו) – צורת גרימה של zdy 'לפחוד', ומוצאה מפועל מעין אִתְּיַע זע, נרעד', המתועד בסורית, מן השורש זו"ע (באחצ"מ חל שיכול: *ʿəzti' < *ʿəzdi'). ראה מוצפי 2004, עמ' 253.

66 tambūra – מין כלי מיתר דמוי גיטרה, מילה שאולה מכורדית (tambūr(a), ומוצאה כנראה מן הארמית טַנְבוּרָא.

67 da'ra 'תשוב' – מן השורש דע"ר המשתמר בעינו כ-d'ri בלשונות הארמית החדשה של טורווי ומלחסו ('אסטרו 1994, עמ' 156). הפועל דָּעַר בהוראת 'שב, חזר' (והוראות נוספות) מתועד במילונו הסורי של עבדו (ראה עבדו 1897, בערכו). אין להוציא מכלל אפשרות כי עבדו הושפע מן הארמית המדוברת במקרה זה, אך חשוב לציין כי הוא מקפיד להבחין בין ארמית סורית וארמית חדשה במילונו. ההצעות לגזור את השורש d'ri בארמית החדשה מן הערבית טַכְּר 'הסתובב' (מקלין 1901, עמ' 259, ובעקבותיו אחרים) או מארמית דו"ר דרך הבינוני הפועל דָּאָר (צבר 1976, עמ' 135ב, ואולי במרומז גם אצל צבר 2002, עמ' 137א) אינן מתחשבות בעובדה, כי באחצ"מ סותם סדקי שאינו תחילי הוא גלגול ישיר של העיצור הלועי *q- בנוסף, צורת בינוני כמו דָּאָר בסורית אמורה להשתקף כ-dāyər באחצ"מ (לפחות בלהגים השמרניים של קבוצה זו) ולא כ-dā'ər; השווה למשל קָאָם < אחצ"מ qāyēm. אף תן דעתך, כי השורש הארמי דו"ר בבניין פֻּעַל עניינו 'לדור, לגור' ולא 'להסתובב'.

68 הוראתו הבסיסית של השורש הפועלי mxy היא 'להכות', ומשמש הוא גם בהוראת 'לנגן'.

69 לשם הדיוק: שם אותו לנושא כלי נשקר.

70 המילה ʿəṇšāb 'מוסר, מצפון' וכן המילה ḥaṣāb 'מספר, חשבון' בשורה העוקבת ודאי היו

ובאפס דמים הקימו מחנה
חבל על דוד המלך!
ḡu b^o-efes dāmim willū manšab
ḡayf ḡəlləd dāwid šulṯāna!

עמוד שלישי

(טו)

בוטח אני בבוראי
אף היום (לישועה) ממנו אזכה
ואת הפלשתי אכה
חבל על דוד המלך!
xālqi ḡəllew taklena⁷¹
ham ḡədyo mənnew zakena⁷²
ḡu ḡəlləd paləšti maxena
ḡayf ḡəlləd dāwid šulṯāna!

(טז)

קמתי ולהילחם בו⁷³ אך
ולאלוהים אעתיר
למען אביא את ראשו למלך
חבל על דוד המלך!
qimli ḡu ḡəlləd q^orāwew gezna⁷⁴
ḡu mənnəd ḡəlha marjena⁷⁵
rešew ta šulṯāna mena
ḡayf ḡəlləd dāwid šulṯāna!

(יז)

רשות אבקש ממלכי
אמר שאול הרשות (נתונה) ממני
האל ישמורך, בני
חבל על דוד המלך!
dastūr ṯalben mən šulṯāni
mire šāḡul dastūr mənni
ḡəlha naṯərox b^oroni
ḡayf ḡəlləd dāwid šulṯāna!

(יח)

פשט שאול את מלבושו
ולדוד הושיטו
šāḡul l^uwāšew š^olixle
ḡu ḡəlləd dāwid p^ošitlə

- מופיעות כ־ḡənsāf-ḡənsāf או ḡənsāf, כהגייתן בליכ"ס היום וקרוב להגייתן בערבית, הלשון המשאילה, אלמלא התאים אותן המחבר על פי החריזה עם manšab 'מחנה' להלן.
- 71 taklena 'בוטח אני' – מן השורש הפועלי tk1, שיסודו ככל הנראה בערבית (تَكَلَّى, وكل). אילו היה מוצא השורש tk1 בליכ"ס מארמית תכ"ל, הייתה צפויה הצורה taxlena.
- 72 zakena 'אזכה' – מן העברית. בכל הארמית החדשה היהודית השורש הוא zky ב־k.
- 73 מילולית 'ולמלחמתו'.
- 74 הצורה gezna 'אלך' מורכבת מתחילית האינדיקטיב *k- (השווה תחילית הפועל קָא, קָ – בארמית הבבלית) < g- המצטרפת לבסיס הנטייה ez-, שמוצאו מן השורש אז"ל ואחריו כינוי גוף אנקליטי לגוף המדבר. בליכ"ס בן זמננו gezén(a), וראה להלן סעיף 3.3.
- 75 marjena 'אעתיר, אפציר' – מן הערבית جَعَا 'לבקש'. בליכ"ס בן זמננו: (a) ija golén, מילולית 'אני עושה הפצרה'.

mən yəqrəd z^{re} ʕ^ʕjizle בכבוד השריון קץ
ham məndix čakke⁷⁹ la ʔ^ʔbele וגם בכלי זין לא חפץ
ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna! חבל על דוד המלך!

(כד)

šəlxile dāwid mən ʔəllew פשט אותם דוד מעליו
kit qat la welū šūlew שכן כלל לא היו עניינו
ʔəbbəd ʔəlhew d^{re}le t^kkālew באלוהיו שם מבטחו
ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna! חבל על דוד המלך!

(כה)

ʔəlyele ʔəl golyat b-o waqta בא אל גלית באותה העת
bardaqān bəd ʔilew d^{re}wiqta הקלע אחוז בידו
ʔu xamša kepe d^{re}le b^ʔ-kista⁸⁰ וחמש אבנים שם בילקוט
ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna! חבל על דוד המלך!

(כו)

q^ʔbillū kepe xa gal xa הסכימו האבנים זו עם זו
ʔəl q^ʔāləd golyat magon xa פה אחד⁸¹ להרוג את גלית
ʔu xdirū xamšənnū xa והיו חמשתן לאחת
ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna! חבל על דוד המלך!

(כז)

dāwid ʔəl golyat d^{re}le šalmew שם דוד את פניו אל גלית
ʔu ʔo la bərbəṭle⁸² mən qāmew והלה לא זע מפניו
tize golwa, məḥya šəmmew ואמר דברי לעג,⁸³ יימח שמו
ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna! חבל על דוד המלך!

79 məndix čakke – מילולית 'דבר נשק'. məndix 'דבר' היא צורה חלופית של mənḏix (מב), והשווה ארמית בבליית מִיִּדֵי 'דבר'.

80 kista – בליכ"ס בן זמננו čista 'תיק קטן או שקית מבד או מעור לכסף ולחפצים קטנים'.

81 מילולית 'כמו אחד', וראה להלן סעיף 3.1, מס' 9, לעניין המילה magon 'כמו'.

82 bərbəṭle 'זו, זע' – בליכ"ס בן זמננו bərbəṭle; מערבית بَرَبَطٌ 'השתכשך', והוראה זו משתמרת

בשורש הפועלי brbt בלהג יהודי זאכו ובלהגים הקרובים לו (צבר 2002, עמ' 114א).

83 מילולית 'היה עושה לעג'.

(כח)

mojəble golyat ʔəllox miri
 ʔilū rāba q³rāwe t³wiri
 bəd q³rāwa lewet gori
 ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna!

ענה גליֹת: אמרתי לך
 דע כי מלחמות רבות הכרעת⁸⁴
 במלחמה אינך שקול לי⁸⁵
 חבל על דוד המלך!

(כט)

[....
 ʔəlha qəwya keʔəl
 [.....] [....]a mənnox l[.....]
 [ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna!]

.....
 האל החזק יודע
 [.....] [.....] ממך [.....]
 [חבל על דוד המלך!]

עמוד רביעי

(ל)

mojəble ʔəl dāwid golyat šiyya!⁸⁶
 manden kalašox b-iyya hāya
 ʔixāla ʔəl ḥaywānəd barya
 ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna!

ענה גליֹת לדוד: משוגע!
 אשליך את פגרך עד מהרה
 כמאכל לחיות הציִיה
 חבל על דוד המלך!

(לא)

m³dəre dāwid pəšrox k³wənnə
 ʔixāla ʔəl ʔayre parxāne
 ʔu ʔəlləd qənyānəd dašta ʔu ḥaywāne
 ḥayf ʔəlləd dāwid šultāna!

השיב דוד: אתן את בשרך
 מאכל לעופות הפורחים
 ולבהמת השדה ולחיות
 חבל על דוד המלך!

(לב)

mojəble golyat ʔu kfire
 ʔu tanāle⁸⁸ x³riwe mire

ענה גליֹת ואת אלוהים ניאץ
 ודברי בלע⁸⁷ אמר

84 מילולית 'הרבה מלחמות שברתי'.

85 מילולית 'במלחמה אינך האיש שלי'.

86 šiyya 'משוגע' – מן השורש הארמי שג״י (*šāgyā < *šāʕyā < *šəʕya < *šiyya).

87 מילולית 'מילים רעות'. שם התואר x³riwa (בריבוי x³riwe) עניינו 'רע, קָרָב, מקולקל'.

88 tanāle < *tannayāta 'דברים, מילים' – צורת הריבוי של *tannayāta < *tanāle (השווה) (ת.ז).

bəd maʿbūdew dāwid məsʿəre
ħayf ʿəlləd dāwid šulʿāna!

ובשם אלילו את דוד קילל
חבל על דוד המלך!

(לג)

mʾdərə dāwid magonox magon
šanamox ʿayd ʿəmya dāgon
ʿəl gehənnam šadərnox,⁸⁹ sargon!
ħayf ʿəlləd dāwid šulʿāna!

השיב דוד: כמוך כמו
פסלך הטמא דגון
אשלחך לגיהנום, סרגון!
חבל על דוד המלך!

(לד)

mojəble golyat ʿəl dāwid hatxa
mirətti la ħadret laxxa
marčənnox⁹⁰ magon partəʿna xa
ħayf ʿəlləd dāwid šulʿāna!

ענה גֵלִית לדוד ככה:
אל תופיע פה, אמרתי לך
כפרעוש אחד אמחצך
חבל על דוד המלך!

(לה)

mʾdərə dāwid fʾkor bəd ləbba
bəd ʿili kʾwet ʿiʿliba
ʿāt xʾsiwa gebi xa kalba
ħayf ʿəlləd dāwid šulʿāna!

השיב דוד: הבן בלבבך
אתה תהיה צלוב בידי
לכלב אתה נחשב לדידי
חבל על דוד המלך!

(לו)

mojəble golyat ʿənox pʾlox
golənnox magon la welox
ʿu čakke let ʿəbbəd ʿilox
ħayf ʿəlləd dāwid šulʿāna!

ענה גֵלִית: פקח את עיניך!
אעשך כמו לא היית
ו(כמו) אין בידך כְּלֵי זֵין
חבל על דוד המלך!

89 השווה את הצורות 'אשלחך', qəʿəlnox 'אהרוגך' (לט, מג) לצורות malpənnox 'אלמדך' (ט), šalḥənnox 'אצליחך' (ט), maxəʿšənnox 'אצילך' (ט), marčənnox 'אמחצך' (לד). אפשר שמיקום התנועה ə בצורות הללו מותנה באופי העיצור המהווה את לה"פ: התנועה ə קודמת לעיצור שוטף ועוקבת עיצור שאינו שוטף. אפשרות אחרת היא ששתי הצורות הראשונות משקפות השפעה של להג אחר, שכן כך הן נבטאות בלהגים יהודיים מסוימים של אחצ"מ בעוד שבליכ"ס בן זמננו הן נבטאות qəʿlənnox, šadrənnox; וראה להלן סעיף 3.3.

90 marčənnox 'אמחצך' – מן השורש הארמי מר"ס. אשר לשינוי של s ל-č השווה ksx 'להתעייף' בלהג הנוצרי של מְרָצָא (תורכיה) וגלגולו kčx בלהג הנוצרי של טְיָאֲרִי (תורכיה), smy 'להתעוור; לדעוך' בלהג הנוצרי של אורמיה וגלגולו čmy 'להיכבות' בטיארי ובלהגים רבים אחרים של אחצ"מ.

(לז)

m^odāre dāwid, mire hā hā!
 ʔāt ʔəlyet bəd čakke t^olāha⁹¹
 ʔu ʔāna ken bəd šəmməd ʔəlha
 ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

השיב דוד ואמר: חה, חה!
 אתה באת עם כלי זין שלושה
 ואני בא בשם אלורה
 חבל על דוד המלך!

(לח)

mojəble golyat be nəxpā
 magon kalba doqet b^oron ʔorpa
 jid ket ʔəlli bəd kepa?!
 ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

ענה גליֵת ללא בושֵה:
 הככלב תופס אתה את בן עורפה
 כי עם אבן אליי אתה בא?!
 חבל על דוד המלך!

(לט)

m^odāre dāwid yā b^oron ʔorpa
 la kena ʔəlləx bəd sepa
 magon kalba qaṭəlnox ʔəbbəd kepa
 ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

השיב דוד: הו, בן עורפה,
 עם חרב לא אבוא אליך
 ככלב באבן אהרוגך
 חבל על דוד המלך!

(מ)

mojəble golyat p^oroq mənni!
 lewa bəd ʔilox gyāni
 la mašet b^o-gora magoni
 ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

ענה גליֵת: סור ממני!
 נפשי איננה בידך
 לא תוכל לאיש כמוני
 חבל על דוד המלך!

(מא)

m^odāre dāwid xālqi šədrətte
 mətte bāqi la mədrətte
 gal qošanox bəd ʔili d^orətte
 ḥayf ʔəlləd dāwid šulṭāna!

השיב דוד: בוראי שלח אותך
 הביאך אליי ולא השיבך
 בידי שם אותך עם צבאך
 חבל על דוד המלך!

(מב)

mojəble golyat mənḏi la ʔamret
 ʔu xāša ʔəlli la ʔasret!

ענה גליֵת: אל תאמר דבר
 וכנגדי אל תאזור חלצֵיך!

91 t^olāha 'שלושה' – בליכ"ס בן זמננו t^olāhā.

bəd 'iqūla 'iyya la 'oret! אל תיכנס לצרה הזו!
 ḥayf 'əlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(מג)

m^odəre dāwid 'əlyeli qāmoḥ השיב דוד: באתי מולך
 qaṭəlnoḥ makimen šalmox אשחיר את פניך ואהרוגך
 'u maqlen ham šanamox ואשרוף גם את אליך
 ḥayf 'əlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

(מד)

[.....

[.....

[.....

ḥayf 'əlləd dāwid šulṭāna! חבל על דוד המלך!

3. קווי לשון עיקריים

3.1 קווי לשון של הארמית החדשה היהודית מקבוצת טרנס-זָאב הטקסט שלפנינו מעיד על כך שבמחצית השנייה של המאה ה-18 כבר התגבשו סימני היכר חשובים של הארמית החדשה היהודית מקבוצת טרנס-זָאב, חטיבה דיאלקטלית של אחצ"מ המורכבת מן הלהגים היהודיים שמזרח ומדרום-מזרח לנהר זָאב הגדול, וביתר פירוט בכורדיסטאן העיראקית במחוזות ארביל וסולימניה, בכורדיסטאן האיראנית ובאזרבייג'אן האיראנית והאזורים הסמוכים לה בתורכיה.⁹² להלן קווים מקלסורה של ארמית זו העולים מן הטקסט:

1. העיצורים הבין-שיניים d ו- t נעתקו ברוב המקרים לעיצור הצידי l , כבדוגמות שלקמן:

צורת המוצא	הצורה בטקסט
*idi	'ili 'יְדִי' (לה)
*maqden	maqlen 'אשרוף' (מג)
*tannayti	*taneli 'דְּבָרִי' (ז)
*ptoh	p ^o lox 'פתח!' (לו)

מספר החריגים לכלל זה מצומצם, ובכללם מקרים שבהם העיצור \underline{t} נעתק ל- h ואחר כך, על פי רוב, נשל העיצור h . כמה מקרים כאלה מופיעים בטקסט:

	צורת מוצא	הצורה בטקסט
	* <i>tlātā</i>	<i>t^olāha</i> 'שלושה' (לז) ⁹³
	* <i>bātrā</i>	<i>bāra</i> 'אחור' (יב) ⁹⁴
	* <i>āte</i>	<i>e</i> 'בוא-נא' (יב) וצורות אחרות שמוצאן בשורש את"י

יש בקבוצת טרנס-זאב גם מקרים אחדים שבהם עיצור בין-שיני הופך ל- d \underline{d} \underline{h} \underline{l} , בייחוד בסמיכות לעיצור l , או r מחמת מגמה דיסימילטורית. כך השורש הפועלי xdr , המתועד בלהגים אחרים של אחצ"מ בהוראת 'הסתובב, טייל', מופיע בטקסט שלפנינו כ- \underline{d} \underline{r} \underline{d} \underline{r} 'להיעשות, להפוך ל-'.⁹⁵

2. העיצור w הפך ל- f בהידמות חלקית לעיצור t הבא אחריו ומהווה חלק מסופית הנקבה $-ta$. בטקסט שלפנינו ניכרת תכונה זו במילה השאולה $q\dot{a}fta$ 'כוח' (ג), שהתפתחה כך: ער' $قُوَّة$ $<$ כ' $quwāt$ $<$ סיגול לארמית חדשה: $*q\dot{a}wta <$ הידמות חלקית: $q\dot{a}fta$.⁹⁵

ביתר המקרים הידועים בקבוצת טרנס-זאב התהליך הנדון חל לפני סופית הנקבה $-ta$ בצורות הנגזרות מצורות זכר, כבדוגמות שלקמן מליכ"ס בן זמננו:

<i>ganāwā</i> 'גנב'	$<$	<i>ganaftā</i> 'גנבת'
<i>xriwā</i> 'רע'	$<$	<i>xriftā</i> 'רעה' ⁹⁶

3. התנועה \bar{a} נשלה במילה $\bar{a}lha$ 'אלוהים' (ה ועוד); השווה לצורה $\bar{a}lāha$ בלהגים יהודיים של הארמית החדשה מחוץ לקבוצת טרנס-זאב.

4. לבסיס נטיית העבר בפעלים שלשיים בגזרת השלמים, שמוצאו מן הבינוני הפעול קָטִיל, שני אלומורפים:
א. CCiC ללא כינוי מושא וכן עם כינוי המושא \emptyset - לגוף הנסתר.

93 במילה זו חל המעתק $*\underline{t}$ $h <$ בחלק ניכר מלהגי אחצ"מ, אם כמעטק חריג, למשל בליכ"ס, אם כמעטק חוקי רגיל, למשל בלהג יהודי הכפר שהי צפנית לעקרא שבעיראק: $\bar{a}lā \sim \bar{a}lāha$.

94 בלהג רְוּנְדוּדוּ, השייך לקבוצת טרנס-זאב, עדיין $bāra \sim bahra$ – השווה ריבלין תשי"ח, פרק ד, עמ' ג, שו' 55: בקריו בצד באריו 'אחריו'.

95 f זו שמוצאה מ- w מתמזגת עם הפונמה f , ואין להעתקה w על פי המצוי בספרות המחקר (למשל אצל גרבל 1965, עמ' 326).

96 השווה ריבלין תשי"ח, פרק ב, עמ' מ, שו' 19: כְּרִיפְתָּה ($x^{\circ}riftā$) בלהג רוונדוּדוּ.

ב. CəCC עם כינוי מושא הנטוע בין הבסיס לסימות הנושא, להוציא כינוי המושא -ø.
 דוגמות (בסוגריים מרובעים תעתיק צר הכולל תנועת עזר):

אלומורף CəCC עם כ' מושא -i	אלומורף CCiC עם כ' מושא -ø
šəlxile 'פשט אותם' (כד)	šlixle [š ^o lixle] 'פשט אותו' (יח)
šəlx-i-le	šlix-ø-le : ניתוח

5. בסיס העבר mquṭəl, שמוצאו בכינוי הפעול (הנדיר) מְקַטֵּל בבניין פִּעֵל, נעלם בשל היקש לבסיס העבר qtil, שמוצאו בכינוי הפעול קְטִיל בבניין פִּעֵל, ובפעלים אחדים בהיקש לבסיס העבר məqṭəl, שמוצאו בכינוי הפעול (הנדיר) מְקַטֵּל בבניין אפעל.⁹⁷ נדגים זאת תוך השוואה למקבילות בלהג הנוצרי של הכפר תְּנָה (Təna) באזור עמדיה שבעיראק, שלא חלו בו היקשים אלה:

צורת המוצא	הלהג הנוצרי של תְּנָה	טרנס-זאב – הטקסט הנדון
*mburraqleh	mburəxle	b ^o rixle 'ברך אותו' (כא)
*mtunneleh	mtunele	t ^o nele 'דיבר' (ט, ועוד)
*mšu ^o arleh	mšu ^o ərre	məš ^o əre 'קילל' (לב)

6. בגזרת ע"ו משקלו של בסיס ההווה (במקורו כינוי פועל) בנטיית גוף הנסתר, CāwəC, הפך בקבוצת טרנס-זאב למשקל החד-הברתי CoC, בהיקש לתנועה o ולבסיס הנטייה החד-הברתי ביתר גופי הנטייה. כך, למשל, הפועל *k-ābed 'הוא עושה', המשתקף כ-kāwəd בלהג הנוצרי של תְּלַפֶּה וכ-g^oāwid בכתבי נירווא,⁹⁸ הפך בליכ"ס ל-gol^o 'הוא עושה (או: הוא יעשה)' בהיקש לשאר הנטייה: golén(a) 'אני עושה', golán(a) 'אני עושה', וכו' (השווה להג תלכפה: kodan, kodən). בטקסט שלפנינו מתבטאת תופעה זו בצורה golwa (כז) 'הוא היה עושה' (>kāwədwə*).

7. תחילית האינדיקטיב k- או g- המצטרפת לבסיס ההווה נושלת, למעט פעלים עזולי פה"פ המותירים תחילית זו תמורת היעדר פה"פ ומציינים אספקט

97 בחלק מלהגי טרנס-זאב, לרבות ליכ"ס בן זמננו, חלו היקשים אלה על כל בסיסי הנטייה שמוצאם בבניין פִּעֵל.

98 ראה, למשל, צבר 1976, עמ' 7, שו' 20: גאאוד = עמ' 132 א g^oāwid.

אימפרפקטיבי בתחומי ההווה-עתיד והעבר. להלן דוגמות אחדות מן הטקסט תוך השוואה למקבילות בלהג יהודי דוהוב שבעיראק, שבו לא נשלה התחילית:

צורת מוצא	להג יהודי דוהוב	טרנס-זאב – הטקסט הנדון
*k-taklenā	ktaklena	taklena 'אני בוטח' (טו)
*k-dabqet	gdoqet	doqet 'אתה תופס' (לח)
*k-ātenā	ketena	kena 'אבוא' (לט)
*k-ābed-h ^a wā	gewədwā	golwa 'היה עושה' (כז)

8. כינוי חבור מצטרף לשם מספר מונה בתיווך איניפקס שמוצאו מן הצורה *מָן < -mn-*, וכך בטקסט שלפנינו מופיעה הצורה xamšənnū 'חמישתם'; השווה xamšənnū בלהג יהודי רוונדו ו-xamšənnū בלהג יהודי אורמיה.

9. המילה שהוראתה 'כמו' מורכבת מן המילים מָא 'מה' + גוֹן 'צבע'; וכך מופיעות בטקסט שלפנינו הצורות magon (בית כ, ועוד), magonox 'כמוך' (לד).

10. בלהגי טרנס-זאב המילה שהוראתה 'חָבַר' היא barūxa, והיא מופיעה בטקסט שלפנינו בצורת הריבוי barūxe (בית א). גיזרונה של מילה זו אינו מחזורי די צורכו. קשה להניח שמוצאה מן המילה חָבַרָא, שכן זו האחרונה משתקפת בלהגי אח"מ אחרים כ-xawra, xora או xūra, וקשה לראות התפתחות של אחת הצורות הללו לצורה barūxa. קרוב יותר להניח כי שורשה של המילה בר"ך, ואפשר שהן השורש הארמי והן המילה העברית כְּרַךְ תרמו להיווצרותה.

11. בלהגי טרנס-זאב התגלגל הפועל הארמי חדר 'לחזור, לסוב' להוראת 'הפך ל-', נהיה, היה ל-'.⁹⁹ בטקסט מיוצג פועל זה על ידי צורות העבר xdirū (כו) 'היו ל-', 'g^odire 'היה ל-' (ה). הצורה האחרונה, שכבר נתקבעה בליכ"ס בן זמננו, משקפת הידמות חלקית של העיצור x לעיצור הקולי התוכף.

3.2 קווי לשון של להג יהודי כוי סנג'ק והלהגים הקרובים לו

1. הטקסט מציג דוגמות להשתמרותו של העיצור הלועי הקולי ^c בהשפעת עיצור נחצי-מלועלע סמוך (או סביבה נחצית של יותר מעיצור אחד) או בהשפעת העיצור הענבלי q. לימים נתבטלה ברוב המקרים הנחציות בסמיכות לעיצור לועי בשל דיסמימציה, אך ניתן לשחזר אותה על פי הארמית הקלסית או להגים שמרניים של אחצ"מ. קו לשון זה אופייני לליכ"ס ולכמה מלהגי טרנס-זאב שבמזרח כורדיסטאן

99 אשר לגלגול הסמנטי השווה לעברית הפך פניו, הפך ל- ולאנגלית turn into, turn into.

העיראקית ובכורדיסטאן האיראנית כחלק מתופעה רחבה יותר של השתמרותם ואף היווצרותם של העיצורים הלועיים ¹⁰⁰ c (ברוב המקרים) ו-h (במיעוט המקרים) סמוך לעיצורים נחציים או ל-q¹⁰⁰, בעוד שכרגיל נעתק העיצור c לסותם סדקי או מתאפס, ואילו h נעתק ל-x. להלן הדוגמות מן הטקסט וצורות המוצא שלהן:

הצורה בטקסט	צורת המוצא
ta'nānəd 'נושא' (יג)	*ta'nānā d-
partə'na 'פרעוש' (לד)	¹⁰¹ *partə'nā
məṣ'əre 'קילל' (לב) ¹⁰²	*mṣu'arleh
iqūla 'צרה' (מב)	*iqūṭā

דוגמות למעתק הרגיל של c בהיעדר סביבה נחצית או ענבלית: *ābret < oret^o 'תיכנס' (מב), *bidləhon < *widlū < willū 'עשו' (יד).

2. בליכ"ס בן זמננו ובלהגים אחרים במחוז ארביל נשתמרה תנועת עי"ן הפועל i ארוכה במשקל בסיס העבר של פעלים שלשיים שמוצאו מן הבינוני הפעול קטיל. בטקסט שלפנינו יש דוגמות רבות לתופעה זו: קימלי (qimle) 'קם' (ב), לוישלי (l^owišle) 'לבש' (יח), פליטלי (p^oliṭle) 'יצא' (כג), וילו (willū) 'עשו' (יד), תבירי (t^owiri) 'שברתי' (כח), וכיו"ב.¹⁰³ ברוב המכריע של להגי אחצ"מ, לרבות רבים מלהגי טרנס-זאב, מיקומה של תנועה זו בהברה סגורה הביא להתקצרותה ולרוב גם להתמרכזותה; השווה לצורות המקבילות twərri, wédlu, plǝṭle, lwǝšle, qémle בלהג יהודי עמדיה, למשל.

3. כינוי הרמז לקרוב, יחיד זו"נ iyya 'זה, זאת' (ו, ה, ט ועוד), מופיע בקבוצת טרנס-זאב רק בליכ"ס ובכמה להגים קרובים במחוז ארביל.

4. הצורה maṣet 'אתה יכול, תוכל' (מ) אופיינית ללהגי טרנס-זאב המדוברים במחוז ארביל, לרבות ליכ"ס (נהגית כיום maṣét); ואילו בלהגי טרנס-זאב אחרים

100 על תופעה זו בליכ"ס ראה הוברמן 1985; מוצפי 2004, עמ' 29–33.

101 אמנם בסורית purta'nā, אך בצורת המוצא הישירה התפתחה נחציות, כעדותם של כל להגי אחצ"מ זולת טרנס-זאב, המקיימים צורות כמו parṭe'na. השווה הנחציות שהתפתחה במילה *tar'a < *tara 'דלת' בלהגים נוצריים רבים במישור מוצל ובמחוז ארביל שבעיראק.

102 בפועל זה עדיין לא פעל החוק המנטרל עיצור נחצי סמוך לעיצור לועי, ואילו בליכ"ס בן זמננו כבר פעל החוק: *məz'əre < *məṣ'əre < məz'əre.

103 כמעט תמיד בחיריק מלא. יוצאים מן הכלל מבחינת הניקוד: זלי (zille) 'הלך' (י), ברכלי (b^orixle) 'בירך אותו' (כא), קבלו (q^obillū) 'הסכימו' (כו).

הופעתן של צורות פועל אלה בטקסט, שבכללו מתאים לליכ"ס, מעידה על השפעה של לשון יהודי כורדיסטאן האיראנית על המחבר. אפשר ששהה ר' יוסף זמן רב בכורדיסטאן האיראנית, או אף נולד בחבל זה, ומסיבה זו מסך בטקסט (שלא מדעת) כמה צורות המושפעות מן הלשון שנחשף אליה חשיפה ממושכת (שהיא אולי גירסה דינקותא שלו).¹⁰⁸

3.4 קווים ארכאיים עיקריים

1. בטקסט שלפנינו צורן המושא הנטוע (האינקורפּוּרְטִיבִי) בנטיית העבר¹⁰⁹ מופיע לא רק בגוף שלישי, כבצורות *p^ošit^{le}* (pšit-ø-le) 'הושיט אותך' (יח) ו-*šəlxile* (šəlx-i-le) 'פשט אותם' (כד), כפי שמצוי כיום בליכ"ס ובקבוצת טרנס-זאב כולה, אלא גם בגוף שני. בטקסט מופיעות חמש צורות עבר עם כינוי מושא נטוע בגוף הנוכח:

א. *mirətti* 'אמרתי לך' (לד)¹¹⁰

ב. *šədrətte* 'הוא שלח אותך' (מא)¹¹¹

ג. *mətte* 'הוא הביא אותך' (מא)¹¹²

ד. *mədrətte* 'הוא החזיר אותך' (מא)¹¹³

ה. *d^orətte* 'הוא שם אותך' (מא).¹¹⁴

באצ"מ יש שלושה טיפוסים להגים מבחינת השימוש בצורן מושא הנטוע בנטיית

העבר:¹¹⁵

א. להגים המשמרים נטייה של צורן המושא הנטוע בכל הגופים;

108 בהקשר זה מעניין לציין, כי מחברה של היצירה השנייה בכתב היד הכתובה בעברית ובארמית חדשה (ראה חלק 1 לעיל) היה ללא ספק דובר של לשון יהודי כורדיסטאן האיראנית והערים הגובלות בה בעיראק, שכן זו הלשון שבה נכתב החלק הארמי של היצירה.

109 השווה לעיל סעיף 3.1, מס' 3.

110 צורה זו ממש נקרת בטקסטים בלהג יהודי נירווא (ראה צבר תשמ"ה, עמ' 51, שו" 2: מירתי), וניתוחה ההיסטורי **mir-ət-li* 'אמור-אתה-לי'.

111 **mšudr-ət-le* 'שלוח-אתה-לו' < **šədr-ət-le* < **šədrətte*.

112 **motē-ət-le* 'מובא-אתה-לו' (השווה להג יהודי עמדיה: *motōtte* 'הביאך') < **mh-ət-le* < **mətte*.

113 **mud^or-ət-le* 'מוחזר-אתה-לו' < **mədr-ət-le* < **mədrətte*.

114 **dre-ət-le* 'מושם-אתה-לו' < **d^orətte*.

115 השווה כאן 1999, עמ' 120; וכן פנקייטי 1994, עמ' 262–267, סעיף 4.1 ועמ' 277–278 לעניין הטיפוסים א' רב' להלן.

ב. להגים שבהם הצטמצמה נטייתו של צורן המושא הנטוע לגוף שלישי (יחיד, יחידה ורבים) בלבד;
 ג. להגים אחדים שבהם נתבטל השימוש בצורני מושא נטועים, והם החדשניים ביותר במישור זה.¹¹⁶
 הטקסט שלפנינו משקף אפוא שכבת לשון שבה עדיין לא נצמצם השימוש בכינוי המושא הנטוע לגוף השלישי, כפי שקרה לימים בליכ"ס וברבים מלהגי אחצ"מ האחרים.

2. בשכבת הלשון המיוצגת בטקסט יש שרידים לבניין שמוצאו מבניין פֶּעַל, ואילו בליכ"ס בן זמננו אין לו שורר בשל היקשים לצורות שמוצאן בבניינים פֶּעַל ואפעל:¹¹⁷

א. הצורה *pašone* 'לשבח, שיבוח; שָׁבַח' (מן השורש הפועלי *pšn*, שמוצאו בכורדית), המופיעה בצורת הנסמך שלה *pašonəd* (בית א), היא ביסודה צורת מקור ושם פעולה של הבניין שמוצאו בפֶּעַל; השווה למקבילה *mpašone* בלהגים המקיימים את בניין פֶּעַל כמו להג יהודי זאכו. בליכ"ס בן זמננו הוחלפה הצורה *pašone* בצורה *pašānā* המייצגת את בניין פֶּעַל.

ב. הצורה *toxəre* 'איחר' (בית י) היא ביסודה צורת עבר של הבניין הנגזר מבניין פֶּעַל; השווה למקבילה *mtəxəre* (מן השורש הפועלי *ʔxi*, שמוצאו בפועל הערבי טَآخَر) בלהגים יהודיים המשמרים את הבניין שמוצאו בפֶּעַל, דוגמת להג יהודי עמדיה. פועל זה אינו קיים עוד בליכ"ס בן זמננו, ותחתיו מופיעים צירופים עם המילה הכורדית *drang* 'מאוחר', דוגמת *drang ʔalyéle* 'בא מאוחר'.

3. הצורה *mena* (>*metənā**) '(ש)אביא' (טז) קדומה יותר ממקבילתה *ʔaména* בליכ"ס בן זמננו, שהברתה הראשונה נוספה אליה בהיקש לצורות מן השורש הפועלי *ʔly* 'לבוא', כמו *ʔaléna* 'שאבוא'.

4. הצורה *keʔəl* (>*k-yāʔəd* * >*k-yādeʕ**) 'הוא יודע' (כט) היא צורת המוצא לצורה *čəl* בליכ"ס בן זמננו.

116 בלהגים מן הקבוצות ב' ר'ג' היעדר צורן מושא נטוע בחלק מן הגופים או בכלום מושלם על ידי מבנים אחרים עם כינויי מושא חיצוניים. כך למשל בליכ"ס בן זמננו, מטיפוס ב', מופיע המבנה *drelé-llox* 'שם אותך' בהיעדר מבנה כמו *dʔrotte* (לעיל), ובלהג הנוצרי של כוי סנג'ק, מטיפוס ג', המבנה המקביל הוא *qadārəlox*. על כינויי המושא לסוגיהם באחצ"מ ראה פנקייטי 1994.

117 השווה לעיל סעיף 3.1, מס' 5, לרבות הערה 97.

5. הצורה let 'איין' (לו) הוחלפה בליכ"ס בן זמננו בצורה lit בהיקש לצורה 'יש'.

6. מילים ארמיות אחדות המופיעות בטקסט הוחלפו בלשון ימינו במילים שאולות:

ליכ"ס על פי הטקסט ¹¹⁸	ליכ"ס – לשון הדיבור כיום
gabbāra 'גיבור' (ג)	jəbbārā (ער' או בהשפעה ער')
l'wāša 'לבוש, בגד' (יח) ¹¹⁹	jullá (כ')
šūla 'עבודה; עניין' (כא, כד) ¹²⁰	ḥāštá (כ' ḥāját, מן הערבית ḥāja ¹ צורך; עניין')
tanela 'מילה' (ז)	xabrā (כ', מן הערבית)
tny 'לדבר' (ט, ועוד)	ḥqy (ער')
sny 'לשנוא' (כא)	jgí (כ')
prx 'לעוף' (לא)	fry (כ')

רשימת הקיצורים

אידלזון תרע"ג–תרע"ד = א"צ אידלזון, "ספורים בלשון הארמית החדשה", השלח

29 (תרע"ג–תרע"ד), עמ' 121–130, 240–250, 319–327, 466–474, 552–561.

בניהו תשכ"ה = מ' בניהו, רבי שמואל ברזאני ראש גולת כורדיסתאן, ספונות ט (תשכ"ה), עמ' כא–קכה.

בנימין השני = בנימין השני (ישראל בן יוסף בנימין), מסעי ישראל (בתרגומו של ד' גארדאן), ליק תרי"ט.

118 שמות העצם בטבלה מובאים בצורות היסוד שלהם, ללא סיומות קניין וריבוי. פעלים וצורות השם הפועל מופיעים לפי השורש.

119 אבל גם julla; ראה צורת הריבוי julle 'בגדים' בבית יח.

120 šūla 'עבודה, עסק, עניין' – בכמה להגים שמרניים של אחצ"מ šu'la או šo'la (ראה למשל יאסטרוב, 1988, עמ' 175א), והשווה גם לשורש שג"ל 'טרחה, עיסוק' בארמית השומרנית (טל 2000, כרך ב, עמ' 872). יש להעיר, כי סותם סדקי הוא גלגול רגיל של ḡ (דרך *^c) באחצ"מ. צורת הריבוי השבור šu'ale או šo'ale (וכד') בלהגים מסוימים של אחצ"מ (כגון להג יהודי זאכו) קשה לשחזור. שמא היא משתלשלת או מושפעת מצורת הריבוי šgāl בערבית המדוברת (יונה ורג'ואן תשנ"ה, עמ' 126א) בתוספת צורך הריבוי הארמי e- ובחדירת התנועה u או o מצורת היחיד. צבר (1976, עמ' 45–46 הערה 85; עמ' 296א) מניח מוצא (אפשרי לפחות) של המילה דנן מסורית שוּאָלָא 'שאלה, עניין', אך דומה שניתן להסתפק באפשרות המסופקת שצורת הריבוי שוּאָלָא 'שאלות' השפיעה על הריבוי של šu'la > שוּגְלָא > שְׁגַל. בהקשר זה ראוי לציין כי ככל הידוע השורש הארמי שא"ל נדחק לגמרי מפני השורש בק"ר בכל להגי אחצ"מ.

- בן-יעקב תשמ"א = א' בן-יעקב, קהילות יהודי כורדיסתאן, בצירוף שירים ופיוטים², ירושלים תשמ"א.
- בן-צבי תשי"א = י' בן-צבי, "אגרות מכורדיסתאן מן המאות י"ח-י"ט", סיני כח-כט (תשי"א), עמ' פט-קב.
- בן-צבי תשכ"ד = י' בן-צבי, "אגרות מקהילות המדאן, אורמיה ובארפארוש", ספונות ח (תשכ"ד), עמ' מא-פד.
- C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*², Halle 1928 = 1928 ברוקלמן
- גולדנברג תשמ"ח = ג' גולדנברג, "על מדרשים בארמית יהודי כורדיסתאן" (סקירה של צבר תשמ"ה), פעמים 36 (תשמ"ח), עמ' 141-156.
- G. Goldenberg, "Aramaic Perfects", *Israel Oriental Studies* 12 (1992), pp. 113-137
- I. Garbell, *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan*, The Hague 1965
- R. D. Hoberman, "The Phonology of Pharyngeals and Pharyngealization in Pre-Modern Aramaic", *Journal of the American Oriental Society* 105 (1985), pp. 221-231
- הוברמן תשנ"א = ר' הוברמן, "ארמית חדשה ושיטת השחזור ההשוואתי", מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 51-76.
- S. Hopkins, "A Tale in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Nağada (Persian Azerbaijan)", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 12 (1989), pp. 243-281
- A. Tal, *A Dictionary of Samaritan Aramaic*, 2 vols., Leiden = 2000 טל 2000
- O. Jastrow, *Der neuaramäische Dialekt von Hertevin (Provinz Siirt)*, Wiesbaden 1988
- O. Jastrow, *Der neuaramäische Dialekt von Mlaḥsô*, Wiesbaden 1994
- יונה תשס"ג = מ' יונה, אנציקלופדיה של יהודי כורדיסתאן, שלושה כרכים, ירושלים תשס"ג.
- יונה ורג'ואן תשנ"ה = ג' יונה ור' רג'ואן, להג יהודי בבל: מילון אימרות ומשלים, ירושלים תשנ"ה.
- יערי תשי"א = א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל לגולה, ירושלים תשי"א.
- G. Khan, *A Grammar of Neo-Aramaic: The Dialect of the Jews of Arbel*, Leiden 1999

- J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, 2 vols., Cincinnati 1931–1935
 מוצפי תשס"א = ח' מוצפי, הארמית החדשה המזרחית של יהודי כוי סנג'ק (כורדיסטאן העיראקית): תורת ההגה והצורות, טקסטים וגלוסר, עבודת דוקטור, תל אביב תשס"א.
- H. Mutzafi, *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Koy Sanjaq (Iraqi Kurdistan)*, Wiesbaden 2004
 מוצפי 2005 = "Etymological Notes on North-Eastern Neo-Aramaic", *Aramaic Studies* 3,1 (2005), pp. 83–107
- A. J. Maclean, *Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac*, Oxford 1901
 נח תשס"א = א' נח, ספר מורשת נסים, עין יעקב, הגליל המערבי תשס"א.
 עברו 1897 = ת' עברו, סימתא דלשנא סורינא [אוצר הלשון הסורית], שני כרכים, מוצל 1897 (הדפסה חדשה: Ann Arbor 1978 תחת הכותרת *Assyrian Dictionary*).
- F. A. Pennacchietti, "Il preterito neoaramaico con pronome oggetto", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 144 (1994), pp. 259–283
 צבר תשכ"ו = י' צבר, "תפסירים למקרא ופיוטים בלשונם הארמית של יהודי כורדיסטאן", ספונות י (תשכ"ו), עמ' שלה-תיב.
- Y. Sabar, *Paṣaṭ Wayəḥī Bəšallah: A Neo-Aramaic Midrash on Beshallah (Exodus)*, Introduction, Phonetic Transcription, Translation, Notes and Glossary, Wiesbaden 1976
 צבר תשמ"ב = י' צבר, "היצירה הספרותית של יהודי כורדיסטאן לתחומיה", פעמים 31 (תשמ"ב), עמ' 57–70.
- Y. Sabar, *The Folk Literature of the Kurdistan Jews: An Anthology* (Yale Judaica Series, XXIII), New Haven & London 1982
 צבר תשמ"ה = י' צבר, מדרשים בארמית יהודי כורדיסטאן לפרשיות ויחי, בשלה ויתרו, ירושלים תשמ"ה.
- Y. Sabar, *A Jewish Neo-Aramaic Dictionary: Dialects of Amidyā, Dihok, Nerwa and Zakho, Northwestern Iraq*, Wiesbaden 2002
 רד"ק, סה"ש = ספר השרשים לר' דוד קמחי, מהדורת ביזנטאל ולברכט, ברלין 1847 (הדפסה חדשה: ירושלים תשכ"ז).

ריבלין תר"ץ = י"י ריבלין, "ספור דוד וגלית בלשון תרגום", ציון, ספר רביעי (תר"ץ), עמ' 109-120.

ריבלין תשי"ח = י"י ריבלין, תרגומי יהודי כורדיסתאן, שיקאגו תשי"ח.
 ריבלין תשי"ט = י"י ריבלין, שירת יהודי התרגום: פרקי עלילה וגבורה בפי יהודי כורדיסתאן, ירושלים תשי"ט.

שזר תשי"י = ז' שזר, כוכבי בקר, תל אביב תשי"י.
 שלום תשכ"ט = ג' שלום, "לוריא, יצחק בן שלמה", האנציקלופדיה העברית, כרך כא (תשכ"ט), טורים 560-564.

שרוני-פנחס תשס"א = ע' שרוני-פנחס, "כתב-יד מאויר ייחודי", נהרדע 23 (תשס"א), עמ' 28-29.